

A TUDOMÁNYOS KÖNYV ÉS A TUDOMÁNYOS TELJESÍTMÉNY MÉRÉSE

Zsoldos Attila

az MTA levelező tagja,

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet
zsoldos.attila@btk.mta.hu

Nehéz idők járnak manapság a könyvre, így a tudományos könyvre is. Ennek valós vagy vélt okairól sokan és sokféle módon értekeztek már, a magam változatának hosszas fejtegetésétől megkímélem az olvasókat. Csupán egyetlen példát említek, azt is inkább afféle illusztrációként. Napjainkban igencsak megszerte kerültünk attól a hajdan szentírásként kezelt alapelvtől, mely szerint egy könyv bibliográfiai leírásakor a címnegyed harmadik oldala az irányadó, ezért aztán még a helyesen készített címoldallal rendelkező tanulmánykötetek vagy forráskiadványok esetében is – ahol tudniillik a kötet címe mindig megelőzi a szerkesztőét vagy szerkesztőkét – mind gyakrabban találkozunk bizonyos helyzetekben a szerkesztő nevével az egyébként a szerzőt megillető helyen. Ez a gyakorlat előbb csak bibliográfiai adatbázisokban ütötte fel a fejét, ma már azonban a szerkesztőségek és kiadók jegyzetelési útmutatóinak többsége is ezt kívánja meg. A szerzők jelentős része az útmutatók javaslatai szerint készíti lábjegyzeteit, mégpedig abban a hiszemben, hogy valamiféle helyes és követendő nemzetközi gyakorlatot képvisel a magyar ugar provincialiszmusával szemben, jóllehet eredetileg csak

arról lett volna szó, hogy mégse maradjon üresen a szerző helye a kötet öt alapadatát rögzítő táblázatban. A jelenség szépen beleillik azoknak a jeleknek a sorozatába, amelyek önmagukban talán jelentéktelenek, együttesen azonban az írásbeliséghez kapcsolódó kultúra elsilányulására figyelmeztetnek: ezek között említhető a kötőjel gondolatjelként való alkalmazása, alighanem pusztán azért, mert a szerkesztők túlnyomó többsége két, egymástól csupán egyetlen karakterben különböző billentyűparancs közül történetesen a kötőjelét volt hajlandó megjegyezni, vagy a teljes zúrzavar a félidézőjel használata körül, aminek egyik következményeként szinte maradéktalanul kiveszett az idézeten belüli idézet jelzésére szolgáló lúdláb, s a sor hosszan folytatható lenne a fajsúlyosabb kérdések felé haladva.

A tudományos könyvek helyzetét alapvetően meghatározza, hogy a könyv mint publikációs műfaj jó ideje visszaszorulóban van a bölcsészeti és társadalomtudományi területekre. Nem csoda tehát, hogy a tudománymetria és a tudományos könyv közötti kapcsolat – a legmértékartóbb megítélés szerint is – rendezetlen. Márpedig manapság a tudományos

teljesítmény értékelésében a tudánymetriai módszerek állítólag nélkülözhetetlenek, de bizonyosan megkerülhetetlenek. E módszerek alapvetően két mennyiségi mutatót helyeznek előtérbe: a publikációk, illetve az ezekre történő hivatkozások számát. A sokat és sokféle összefüggésben emlegetett impaktfaktor, illetve az annak szakszerűtlen használata révén képzett „összesített impaktfaktor”, voltaképpen szintén a hivatkozások számlálásán alapszik, csak éppen, különös módon, nem kizárólag a kutató saját munkáira vonatkozó hivatkozások számának alakulását tükrözi. Az alapvetően mennyiségi mutatókból a minőségre következtetni nem tartozik a legegyszerűbb feladatok közé, küzd is vele a tudánymetria becsülettel.

Meg azok, akik ezen módszerek alkalmazására rákényszerülnek, akár jobb meggyőződésük ellenére.

A magamfajtnak nehéz őszintén hinni abban, hogy az a kollégám, aki kétszáz hivatkozást képes kimutatni publikációira vonatkozóan, éppen kétszer akkora hatást gyakorolt szakterülete fejlődésére, mint az, aki csupán százat, s még kevésbé hihetek abban, hogy a hivatkozások számában tapasztalható különbségből bármiféle következtetés vonható le munkáik színvonalára vonatkozóan. A hivatkozások számából – kiváltképp azok valamely hosszabb időtartamon belüli változásaiból – legfeljebb a publikációkat befogadó tudományos közeg mindenkori állapotára lehet megalapozott következtetéseket levonni. Ez közhelynek számít a tudánymetriával elméleti síkon foglalkozó írásokban, a tudánymetriai módszerek gyakorlati alkalmazását érintő következtetések levonása azonban – hogy, hogy nem – mindeddig elmaradt. Épp így kételkedem abban, hogy bármiféle körmönfont korrekció működő-

képesé teheti azt az értékelési rendszert, amelyben néhai Györffy György akadémikus *Adatok az esztergomi ciszterciekről* című dolgozata – megjelent az *Építés- és építészettudomány* 1980. évi évfolyamának 229. oldalán – éppúgy egy publikáció, ahogy egy publikáció *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 907 oldalas I. kötete, melyet szintén Györffy György írt.

Az iménti példa segítségével el is jutottunk témánkhoz, a tudományos könyv és a tudományos teljesítmény mérése, avagy értékelése közötti kapcsolat kérdéséhez.

A kapcsolat rendezésének egyik iránya, amint az nyilvánvaló, a következő lehet: célszerű erőfeszítéseket tenni annak érdekében, hogy a könyv mint publikációs műfaj minél harmonikusabban beilleszthető legyen a tudományos teljesítmény értékelésének tudánymetriai módszereken alapuló jelenlegi gyakorlatába, s minél inkább jellemző egy tudományra vagy szakterületre, hogy legnagyobb presztízsű munkái könyvalakban jelennek meg, annál inkább sürgető e feladat elvégzése. Erőfeszítésekre azért van szükség a cél eléréséhez, mert – s ez megint köztudott – a tudományos teljesítmény értékelésében ma uralkodó tudánymetriai módszerek kialakításakor a bölcsész- és társadalomtudományok szempontjai – publikációs műfajjaik, publikációs és hivatkozási szokásaik, álláspontjuk a „sok – kevés”, a „helyes – helytelen”, az „értékes – kevésbé értékes” (vagy éppen: „értéktelen”) ezerféleképpen felmerülő kérdéseiről – a legkevésbé sem jutottak szerephez. Ha ennek a helyzetnek a megváltoztatására a könyvet középpontba helyezve tennénk kísérletet, kérdések sokaságára kellene szakmai közmegegyezésen alapuló választ találni, mégpedig olyanokat, amelyek egy digitális adatbázis számára is egyértelmű-

ek, hiszen aligha hagyható figyelmen kívül, hogy a tudományos teljesítmény értékelése efféle adatbázisok nélkül manapság jószerével elképzelhetetlen. A felmerülő kérdések sora a könyv fogalmának meghatározásával kezdődhetnek – alkalmazható-e például a nyomdai szabvány terjedelmet előtérbe helyező megoldása –, a folytatásban, alighanem mindjárt a második helyen, a „tudományos könyv” megkülönböztetése következnék az „ismeretterjesztő” jellegűektől – ami szintén nem lenne egyszerű, mivel a tudományos apparátus (értsd: a jegyzetek) léte vagy nem léte, azaz a szokványos válasz a kérdésre, a legkevésbé sem kielégítő e tekintetben, amint azt számos jól ismert példa bizonyítja –, s ezt követően kerülhetnének sorra azok a szükségképpen felmerülő, de az előzőekhez képest mégiscsak másodlagos jelentőségű kérdések, mint a társszerzőség vagy az ismételt – esetleg átdolgozott – kiadás kezelése, annak eldöntése, hogy könyvnek minősül-e valamely időszaki kiadvány egyetlen publikációt tartalmazó száma, vagy annak meghatározása, hogy miként határolható el egymástól az önálló tudományos teljesítménynek tekinthető szerkesztői munka a kötet létrejöttében való egyszerű technikai közreműködéstől, és a sor megint hosszan folytatható. Milyen kár, hogy a valóság mindig bonyolultabb, mint egy mégoly gondos körültekintéssel megszerkesztett adatbázis!

A feladat mindazonáltal valószínűleg nem megoldhatatlan, kérdés azonban, hogy érdekes-e belevágni. Kiváltképp akkor tanácsos ezen eltöprengeni, ha a könyvek tudományos teljesítményértékelésben betöltött súlyának növelése érdekében a közelmúltban megfogalmazott javaslat egyik hangsúlyos elemét felidézünk. E szerint ugyanis a tudományos könyvek közzétételével foglalkozó kiadók

valamiféle rangsorának összeállítása lenne kívánatos annak érdekében, hogy egy adott könyv értékéről megbízhatóbb képet alkothassunk (Csaba et al., 2014, 447., 454.). Az ötlet sajátosan pikáns jellegét az adja, hogy megvalósulása a könyvekre is kiterjesztené azon vélekedés érvényét, mely az összesített impaktfaktort szerephez juttatja az egyéni tudományos teljesítmény megítélésében: a publikációnak – esetünkben a könyvnek – szükségképpen magas színvonalúnak kell lennie, hiszen igen szigorú lektoráláson esett át megjelenését megelőzően. Egy-egy folyóirat aktuális impaktfaktor-értékének meghatározásában azonban mégiscsak bizonyos objektív mérőszámok jutnak szerephez, hogy ezeket a könyvkiadók esetében mi pótolná, egyelőre nem tudható.

A kétségek tovább nőnek, ha nem kerüli el a figyelmünket, hogy a ma ismert és alkalmazott tudományometriai módszerek körül mintha fogytán lenne a levegő. Annak felemlegetése, hogy az összesített impaktfaktor használata az egyéni tudományos teljesítmény értékelésekor több kérdést vet fel, mint ahány választ kínál, ma már nem hat az újdonság erejével; s annak is mutatkoznak jelei, hogy a hivatkozások számlálásának gyakorlata idővel ugyanerre a sorsra jut majd (Kiss, 2014, 1135.). Ez érthető is lenne, hiszen ez a módszer az egyéni tudományos teljesítmény minőségének megítélése szempontjából éppúgy zsákutcát jelent, mint az összesített impaktfaktor, legfeljebb valamivel hosszabbat.

A bölcsészeti- és társadalomtudományok művelői számára ma már jóval ismertebbek a jelenleg használatos tudományometriai módszerek, mint akár csak egy évtizeddel ezelőtt. Abban azonban, hogy ez így alakult, sokkal inkább szerepet játszott a tudomány bürokráciájának azon igyekezete, hogy döntéseinek

valamiképpen az objektivitás látszatát biztosítsa, semmint e tudományok belső, szerves fejlődése. Alighanem ennek tulajdonítható, hogy – legalábbis a történettudomány terén, amelyet, magam is történész lévén, a leginkább ismerek – a publikációs szokásokra a tudománymetria mindeddig nem gyakorolt különösebb hatást, noha azt váránk, hogy a mérés pusztán ténye és a mérés tárgya között létezik ilyen kapcsolat. A több ívnyi, hosszú tanulmányokat mégsem váltották fel a terjedelmesebb lábjegyzetekből barkácsolt három-négyoldalas publikációk, jóllehet a tudománymetriai térben ez nyilvánvalóan gazdaságos publikációs stratégia volna. Úgy tűnik, a szakma – önnön hagyományai által éltetett – immunrendszere ma még működőképes. Meglehet, ha az Open Access valóban a nyakunkba szakad a maga teljes súlyával – márpedig annak ügye a *Titanic* magabiztosságával halad előre –, fordulat következik e téren, hisz fenntarthatatlanná válik majd az a közel két évszázados hagyomány, mely szerint a tudományos folyóiratainkban közölt írások – és, persze, könyveink is – egyszerre szólnak a szűkebb szakmának és a szélesebb olvasóközönségnek, fittyet hányva az ötéves múltra visszatekintő *Magyar Tudományos Művek Tára* által a „szakcikk” fogalmához társított meghatározásnak.

Ha ugyanezen érem másik oldalára vetünk egy pillantást, azt tapasztalhatjuk, hogy a tudománymetria számára a bölcsészettudományok világa mindig idegen volt, s az is maradt. Hogy mennyire, azt híven tükrözi Philip Campbell alábbi két megjegyzése: „Egyének teljesítményének nyomon követése szempontjából pozitív fejlődést” jelenthet „a jövőben talán [a] cikkek részeinek idézhetősége a teljes cikkével szemben”. Valamint: „a leghatékonyabb és *fair* analízis egy személy

eredményeire vonatkozóan az egyedi cikkek közvetlen értékeléséből eredhet, függetlenül attól, hogy azokat hol publikálták” (közli Braun, 2008, 1369.).

E két megállapítást nem azért idéztem, mert szép példái annak: mennyire magától értetődő a tudománynak egy, a bölcsészettudományokéval párhuzamos világában, hogy kizárólag a „cikk” kerül szóba tudományos eredmények hordozójaként, a „könyv” ellenben fel sem merül ebben az összefüggésben. Ennek, megítélésem szerint, szükségtelenül különösebb jelentőséget tulajdonítani. Az már inkább figyelemreméltó, hogy a lényegyet illetően mennyire egy srófra jár az agya a *Nature* főszerkesztőjének és az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának. A Philip Campbell által megfogalmazottak ugyanis jól felismerhetően jelen vannak azon dokumentumokban, amelyek a tudományos teljesítmény értékelése során, az osztályomon irányadónak tekintett elveket rögzítik. Véltetően nem szükséges bizonygatnom, hogy a Filozófiai és Történettudományok Osztálya a *Nature* főszerkesztőjének álláspontjától függetlenül alakította ki e kérdésekben a magáét: ezek nagyfokú egyezése legfeljebb azt bizonyítja, hogy a tudományos teljesítmény értékelése és a józan ész nem szükségképpen zárják ki egymást, sugallja bár eddigi tapasztalataink többsége ennek ellenkezőjét. A Filozófiai és Történettudományok Osztálya valójában nagyon egyszerű igazságokat szem előtt tartva hozta meg döntéseit. Egyfelől: szakmáink hagyományai szerint nem publikációra, hanem tudományos megállapításra szokás hivatkozni, abból pedig egy publikációban – függetlenül attól, hogy az tanulmány-e avagy könyv – akárhány lehet, így aztán, ha ragaszkodunk ahhoz, hogy a hivatkozás betöltse szerepét, nem is tehetünk mást,

mint hogy a publikációnak a felhasznált megállapítást (vagy megállapításokat) tartalmazó részére (vagy részeire) hivatkozunk annak egésze helyett. (Amiből, amint az nyilvánvaló, értelemszerűen következik, hogy ugyanazon munkában akárhány hivatkozás ezzel ellentétes gyakorlaton alapuló számlálása valójában nem a tényleges hivatkozásokat regisztrálja, hanem a „felhasznált irodalom”-típusú jegyzékekben való előfordulás gyakoriságát.) Másfelől pedig: a nagy tekintélyű szerkesztőség vagy kiadó közreműködése valamely publikáció megszületésében legfeljebb valószínűsítheti, de semmiképp sem garantálja a minőséget, miközben az osztályunkon képviselt tudományok történetéből akárhány példa felidézhető annak igazolására, hogy periférikus jelentőségű helyeken alapvető munkák láttak napvilágot, és látnak majd, vélhetően, a jövőben is. A publikáció értékelésének feladatát és felelősségét lehet ugyan anonim lektorokra bízni, helyesebb azonban, ha e munkát a tudományos közösség, indokolt esetben pedig – ami lehet például a tudományos minősítés valamely formája – a közösség legitim képviselői végzik el az olvasás néhány évezredes szokását gyakorolva. Nem igazolt, de a valószínűséget nem teljesen nélkülöző feltevésem szerint erre gondolhatott a *Nature* főszerkesztője az „egyedi cikkek közvetlen értékelését” emlegetve, ami, megítélésem szerint, könyvek esetében szintén célravezető eljárás lehet a jövőben, miként annak bizonyult eddig is.

A *Nature* főszerkesztőjének, valamint a Filozófiai és Történettudományok Osztályának egybecsengő elveiben mindazonáltal az az igazán elgondolkodtató, hogy mindaz, amit Philip Campbell a jövőben egykor majd elerendő vívmányként említ idézett írásában,

az osztályomon képviselt tudományok túlnyomó többségében mindig élő gyakorlat volt, és az ma is. Kell-e mondanom ezek után, hogy az osztályom által a tudományos teljesítmény értékelése során kialakított gyakorlatnak melyik volt az a két eleme, amelyek életben tartása érdekében a legkeményebb harcokat kellett folytatni? S kell-e mondanom, hogy csak részben jártunk sikerrel? Ami a hivatkozások számlálásának gyakorlatát illeti, „szaktudományi sajátosságként” sikerült megmaradnia, „folyóiratlistákat” ellenben osztályom tudományos bizottságai is kénytelenek voltak összeállítani.

Mindaddig tehát, amíg a tudománymetria fejlődése be nem éri a bölcsészettudományok által már ma is követett elveket, szükségtelen lépéseket tenni annak érdekében, hogy tudományos könyveink és a tudománymetria jelenleg használatos, nagyon is fogyatékos eljárásai között a kapcsolat szorosabb legyen. A bölcsészettudományok túlnyomó többsége annak idején elutasította folyóiratai esetében az impaktfaktor használatát – valamint mindazt, ami annak bevezetésével járt –, és ma nincs okunk azt hinni, hogy ez a döntés téves lett volna. Azon sincs okunk keseregni, hogy a tudományos könyvből a bölcsészeti és társadalomtudományok jellemző műfaja lett: könyveink így legalább olyanok, amilyeneknek tudományaink hagyományai és szabályai szerint lenniük kell, bármiféle – fejlődésnek nevezett – külső hatásokhoz való, – alkalmazkodásnak nevezett – kikényszerített igazodás terhe nélkül. Ha könyveink a jövőben is megmaradhatnak idegen testként a tudománymetria világának peremén – ennél nagyobb szerencse aligha érheti őket.

Kulcsszavak: *bölcsészettudományok, tudományos könyv, tudománymetria*

IRODALOM

Braun Tibor (2008): Szellem a palackból, tudománymetriai értékelések. *Magyar Tudomány*. 11, 1366–1371. • <http://www.matud.iif.hu/08nov/10.html>

Csaba László – Szentés T. – Zalai E. (2014): Tudományos-e a tudománymérés? Megjegyzések a tudománymetria, az impaktfaktor és az MTMT használatához.

Magyar Tudomány. 4, 442–466. • <http://www.matud.iif.hu/2014/04/12.htm>

Kiss Éva (2014): A tudományos minősítés nemzetközi gyakorlata egy kérdőíves felmérés tükrében. *Magyar Tudomány*. 9, 1129–1135. • <http://www.matud.iif.hu/2014/09/12.htm>

